

Особливості аграрного розвитку у радянський період

О.М. Абразимова

ПРОБЛЕМА ІНТЕГРАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В СИСТЕМУ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розкрито співіснування демократичної за своєю суттю земельної громади українського села та міцніючого більшовицького режиму в 1920-х роках. З'ясовано спробу інтеграції інституту традиційних земельних громад в систему громадсько-політичних організацій радянського суспільства в роки нової економічної політики.

Ключові слова: земельна громада, неп, самоврядування, громадська активність, селянство.

Problem of integration of land Ukrainian companies peasantry into the public-political organization of soviet society.

In the article the problem of coexistence of the democratic on the essence landed community of the Ukrainian village lights up and by the increasing bolshevist mode in 1920th.

Key words: community land, NEP, government, public activity, the peasantry.

На сучасному етапі розвитку громадянського суспільства в Україні, коли активно пропагується державна підтримка аграрного сектору, створюються економічні товариства та політичні партії, які стоять на позиціях захисту селянства, надзвичайно актуальними є історичні уроки минулого, зокрема питання вітчизняного досвіду функціонування суспільних асоціацій в доленосний перехідний період нової економічної політики радянської історії.

В цьому контексті варто звернути увагу на демократичний поземельний інститут всього селянства – земельну громаду та на її функціонування в УСРР у 1920-х роках. Значне коло питань функціонування земельних громад у період здійснення нової економічної політики, хоч і порушувалося в сучасній українській історіографії [1 – 5], проте з огляду на складність та суспільне значення потребують детальнішого вивчення.

У роки нової економічної політики, незважаючи на протидію з боку міцніючої тоталітарної системи, тривав активний розвиток різнопланових, до того ж реально діючих, самобутніх громадських організацій українського селянства, створення та діяльність яких не були ініційовані владою, або ж у зв'язку з тими чи іншими обставинами залишалися малоконтрольованими з боку держави. Вони стали важливим чинником в усіх сферах життя села. Одне з ключових місць у житті українського села 1920-х років посів інститут земельних громад. Зазначимо, що земельні громади, керівним органом яких були загальні сходи членів громади, не мали адміністративних повноважень, тож їх потрібно вважати громадськими об'єднаннями сільських жителів [1, 30].

Земельні громади були природними, традиційними селянськими об'єднаннями, які в дореволюційну пору виконували функції адміністративно-поземельного інституту. Радянська влада сприймала його негативно, а тому певний час зволікала з легітимізацією радянським законодавством земельних громад, намагаючись перекласти основні господарські повноваження на власні класові селянські організації – комнезами. Проте нездатність останніх скеровувати економічне життя села в умовах непу змусила владу погодитися на законодавче оформлення діяльності земельної громади, поклавши на неї функції сільської земельної адміністрації з розрахунком на те, що в подальшому вона стане надійним підґрунтям для впровадження суспільних форм землекористування.

Не останню роль у відновленні діяльності земгромад відіграла нездатність КНС (основи більшовиків на селі) завоювати належний авторитет у більшості сільської спільноти. Селяни і надалі вважали справжнім господарем села земгромаду, яка за тривалий історичний проміжок часу свого існування накопичила достатній досвід різнопланової адміністративно-розпорядчої роботи (вибори сільських старост, розкладка податків) та проведення значної кількості громадсько-організаційних заходів (утримання сільських шкіл, мостів, водогонів тощо).

На нашу думку, Ю. Котляр цілком обґрунтовано характеризує земельні громади як напівдержавні представницькі селянські організації. Щоправда, в радянських умовах статус «державної» організації передбачав дотримання у її діяльності «класового принципу», але оскільки членами земельних громад було все землеробське населення, то вони набрали форми демократичних об'єднань, задовольняючи інтереси всього селянського загалу [6, 261].

Земельний Кодекс 1922 р. (далі – ЗК) докладно визначив склад земельної громади, її права та обов'язки, принципи формування та функції органів управління. Згідно з ним, земельні громади являли собою територіальні об'єднання селян-землекористувачів, що пильнували за доцільним використанням земельних угідь, регулювали земельні відносини своїх членів тощо. Відповідно до ЗК, членами земельної громади були всі особи, які входили до складу дворів, незалежно від віку і статі, право голосу мали особи, які досягли 18 років [7, 4]. Керівництво земельною громадою здійснювалося правлінням, яке демократично обиралося на загальному сході її членів та включало в свій склад

представників різних соціальних груп селянства, що дозволяло йому бути дієвим органом не лише земельно, але й місцевого самоврядування та забезпечувати демократичний спосіб вирішення проблем селянського життя.

У радянський час земельні громади охоплювали від 96 до 98% дорослого сільського населення, що характеризує її як певною мірою обов'язкову структуру, членство в якій регламентувалося державою [6, 260]. Практика підтвердила, що, повертаючи до життя земельні громади, більшовики саме в такий, зовні деполітизований спосіб намагалися встановити дієвий і всеосяжний політичний, економічний та фіскальний контроль над селом.

Характерною ознакою земельної громади було те, що вона турбувалася про своїх членів та була своєрідною організацією селянською взаємодопомоги. На думку Г. Капустян, земельні громади, крім зафіксованих в Земельному кодексі прав та обов'язків, що стосувалися вирішення питань землекористування, вирішували ще й цілу низку повсякденних господарських та культурних проблем, сприяючи цим самим перенесенню реального впливу на життя села до сільського сходу [8, 222]. Цьому сприяла наявність стабільних джерел фінансування, що робило земельні громади справді самостійними організаціями.

Починаючи від середини 1920-х років, відчувши свій авторитет та економічну міць, громади у формі сільських сходів все частіше намагалися повернути свої дореволюційні функції, зокрема роль низових органів влади. Нагадаємо, що ще 15 листопада 1923 р. влада циркулярами НКВС і Народного комісаріату землеробства «Про ліквідацію сільських сходів як органів влади на селі» позбавила адміністративних повноважень загальні збори села. Більше того, такий розвиток подій ніяк не влаштовував радянську владу, яка боялася втратити свій вплив, розуміючи що при такому «двовладді» сільради можуть просто відійти у минуле [6, 260].

Радянська влада була стурбована швидким зростанням реального авторитету, хоч офіційно позбавленого адміністративних функцій, сільського сходу земельної громади, власне всіх дорослих сільських мешканців. У численних закритих оглядах роботи районних безпартійних конференцій постійно зустрічаються дані, які свідчать про реальну силу та авторитет зібрань земгромад. Так, на конференціях селяни постійно обговорювали питання взаємовідносин сільради та сільського сходу: «Хто на селі старший?», «Як на мене, сільський схід, а не сільрада» [9, 40].

Підкреслимо, що на сільських сходах селяни почували себе вільно, могли обмірковувати та висловлюватися щодо питань, які їх дійсно турбують, а не ті, які були розіслані «згори». В інформаційному бюлетені Інформаційно-статистичного відділу ЦК КП(б)У №27 зазначалося, що в Хінельському районі Чернігівської губернії на сходах селяни розцінювали політику партії на селі як ознаку її слабкості та відкрито заявили, що при подальшій активізації селянства партія піде на ще більші поступки. Цікаво, що навіть сільські бідняки висловлювалися за радикальні заходи натиску на владу – «проведення другої революції» [10, 14а].

На селянському сході в с. Машанки Сумської округи виступив бідняк із такою промовою: «Що дала Радвлада та партія селянам, комуністи всі кошти

витрачають собі на галіфе, шкіряні тужурки, на достойну платню, театри, радіо та розваги. А селянину нічого не дають – ні землі, ні лісу громаді не добавили, а тільки зробили всіх жебраками, а той, хто ж ворочає вагонами лісу, той бідняк і друг комуністів, і податок він платить нарівні з біднотою». Як висновок до цього, селянин закликав організувати партію проти комуністів для захисту селянства від партії пролетаріату [11, 25].

Враховуючи швидке наростання таких відверто негативних для партії настроїв влада, не бажаючи втратити свої позиції і побоюючись подальшого посилення ролі земгромад в житті села, почала всліяко гальмувати надання їм належної державної підтримки, натомість сприяла розвитку громадських об'єднань іншого соціального напрямку – артілей, тсозів, комун тощо.

Одночасно влада намагалася використати авторитет земельної громади для проведення потрібних їй господарських акцій, насамперед хлібозаготівельної кампанії та підготовки селянства до суцільної колективізації, покладаючи на них функції самообкладання, вилучення хлібних надлишків, запровадження єдиних громадських сізовмір тощо. Однак земельна громада як демократична за своєю внутрішньою сутністю спілка всіх верств селянства погано підходила для того, щоб бути слухняним інструментом примусових насильницьких методів партії, спрямованих проти інтересів населення, тому настрої та конкретні дії земгромади входили у все більше протиріччя із процесом зміцнення тоталітарної системи, що дедалі активніше набирала силу наприкінці 1920-х років. Поступово, протягом 1927–1928 рр., органами державної влади було здійснено ряд кроків, спрямованих на підпорядкування земельних громад діяльності сільським радам. Так, 27 червня 1927 р. ВУЦВК і Раднарком УСРР ухвалили спільну Постанову «Про зміну і доповнення Земельного кодексу УСРР», яка, по суті, означала прийняття суттєво нової редакції ЗК. Зміни стосувалися, зокрема, розширення прав сільських рад у сфері керівництва землекористуванням і навпаки, звужували права і обов'язки земельних громад, посилювали нагляд за їхньою діяльністю, формалізували порядок провадження справ про землеустрій [12, 252]. На XV з'їзді ВКП(б), який назвали «з'їздом колективізації», що проходив 2–19 грудня 1927 р., було прийнято спеціальне рішення доручити ЦК розробити питання щодо покращення взаємовідносин між радами та земгромадами під кутом забезпечення керівної ролі за радами та про позбавлення права голосу в земельних товариствах (на сходах) тих осіб, які були виключені зі списків виборців до рад [13, 366–367].

На відміну від точки зору ЦК ВКП(б) значна частина партійних і державних діячів Компартії та уряду України розглядали земельні громади як одну з найпростіших форм залучення селянства до колективного обробітку землі. За даними окремивідділів, у 1927 р. в Україні було 3200 земгромад, з них 30% мали свої офіційні статuti [14, 100]. В процесі діяльності земгромади мобілізували кошти населення, формували громадські капітали та створювали інші можливості для зростання сільськогосподарського виробництва та організації вигідного для селянства збуту сільськогосподарської продукції. Відомий економіст-аграрник та радянський

діяч О. Шліхтер писав: «Земельна громада своєю соціальною природою зовсім не має нічого спільного з колективом... Але земельна громада, що вже має об'єктивні умови до переходу на рейки усуспільнення, це є форма, яку ми не можемо і не повинні відкидати, це є форма, яку нам треба використати в інтересах колективізації» [14, 101]. Для свого часу, коли Москва вже всіляко форсувала суперколективізацію, це була доволі зважена думка, адже в її основі домінувала добровільність ведення колективного господарювання. Саме завдяки такому підходу більшість земгромад перетворювалися на тсози, а лише деякі в комуни та артіль.

Таким чином, радянська система громадських об'єднань в роки непу функціонувала в умовах, коли домінуюче значення в суспільстві посіли питання господарсько-економічного значення. Це пояснює тимчасове співіснування демократичної за своєю суттю земельної громади та прорадянських організацій в українському селі в 1920-х роках. Влада звернулася за підтримкою до земельної громади одночасно і для посилення свого ідейного, а отже, і політичного впливу в аполітичних масах традиційно самодостатнього за своєю ментальністю українського народу, стрижнем якого було селянство. Проте нездатність більшовицької влади інтегрувати громадське об'єднання селян зумовило її ліквідацію.

1. Анісімов В. В. *Земельні громади України (1921-1929 роки)* : дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / В. Анісімов. – К., 1997. – 162 с.

2. Калініченко В. *Селянське господарство України в період непу* : Історико-економічне дослідження / В. Калініченко. – Х. : Основа, 1997. – 400 с.

3. Олійник В. М. *Розвиток селянського самоврядування в 1921-1929 роках* : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / В. Олійник. – Черкаси, 2005. – 21 с.

4. Свистович С. М. *Громадські об'єднання України в політиці більшовицького режиму (20-30-х рр. ХХ ст.)* : дис... д-ра іст. наук : 07.00.01 / С. Свистович. – К., 2007. – 596 с.

5. Степанчук Ю. С. *Діяльність громадських і політичних об'єднань УСРР у контексті соціальної політики більшовицького режиму в 1920-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.* : дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ю. Степанчук. – Черкаси, 2006. – 220 с.

6. Котляр Ю. В. *Організації селян на Півдні України в 1921-1928 рр.* / Ю. Котляр // *Український селянин*: зб. наук. праць. – Черкаси, 2004. – Вип. 8.

7. *Земельний кодекс УРСР*. – Х. : Наркомзем, 1923. – 31 с.

8. Капустян Г. Т. *З історії самоврядування в українському селі в 20-ті роки* / Г. Т. Капустян // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*: зб. наук. праць. – Запоріжжя, 2005. – №19.

9. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ)*. – Ф. 1. – О. 20. – Спр. 2062. – 9.02.1925 – 4.12.1925.

10. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – О. 20. – Спр. 2117. – 25.07. – 10.10.1925.

11. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – О. 20. – Спр. 2524. – 12.01. – 16.11.1927.

12. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1927 рік*. – Харків: Укрголовліт, 1927. – 820 с.

13. *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК*: Ч.1. 1898-1925. Изд. 7-е – М.: Госиздполит, 1953. – 952 с.

14. *Громенко І. Земельні громади України, 1927 – 1929* / І. Громенко // *Український історичний журнал*. – 1972. – №9.

С.Н. Андреенков

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ЦЕНЫ НА ПРОДУКЦИЮ КОЛХОЗОВ В 1930 – 1950-Е ГГ.

У статті наведено результати науково-історичного дослідження системи державних цін на продукцію колгоспів в 1930–1950-ті рр. Проблематика розкривається із залученням нового, ще не введеного в науковий обіг конкретно-історичного матеріалу, що дозволив зробити науково значущі висновки.

Ключові слова: ціноутворення, колгоспи, ціни, заготівлі, закупівлі, держава, сільськогосподарська продукція.

The article presents the results of scientific and historical research of the system of state prices for products of farms in 1930–1950-s the Issue opens with the involvement of new, not yet put into scientific circulation the concrete historical material, allowed to make science meaningful conclusions.

Key words: pricing, collective farms, rates, procurement, procurement, state, agricultural products.

Первое постсталинское десятилетие стало для советской деревни временем ощутимых перемен, обусловленных проведением мер по ускорению темпов развития сельского хозяйства, замедлившихся в начале 1950-х гг. По мнению руководителей, возглавивших страну после смерти И.В. Сталина, сложившаяся в 1930-е гг. далеко не идеальная, но необходимая в тех условиях модель аграрных отношений уже выполнила свою историческую миссию и должна быть демонтирована. Составлявшие ее основу механизмы внеэкономического принуждения, которые, в сущности, не были свойственны социализму, не могут являться факторами устойчивого и ускоренного развития отрасли. На повестку дня был поставлен вопрос о переходе к организации производственных отношений на основе добровольности, внутрихозяйственной демократии, материальной заинтересованности, высокой производственной культуры. По сути дела, высшие функционеры попытались вернуться к принципам, на которых хотели построить колхозно-совхозную систему в 1920-е гг. и от которых пришлось отказаться в 1930-е гг.

Возвращение к принципу материальной заинтересованности связывалось с реформой системы государственных заготовительных цен, которая была несправедливой для колхозов. Создавая колхозы в начале 1930-х гг., руководство СССР полагало, что сельхозпроизводство возрастет и появится возможность закупать у хозяйств продукцию в достаточном количестве и по выгодным для государства ценам. Однако в ходе колективизации производство сельхозпродуктов сократилось, их пришлось изымать у колхозов с помощью таких фактически налоговых инструментов, как обязательные поставки, контрактация и закуп. За сдачу по ним продукции хозяйства вознаграждались соразмерно заготовительным, контрактационным и закупочным ценам соответственно.

Введенные в 1929 г. заготовительные цены возрастали медленно. Розничные цены на промышленные товары росли быстрее. За период с 1929 по 1952 г. заготовительная цена на пшеницу и картофель возросла на 25%, на молоко – в 3,8 раза, а на говядину она сократилась на 11%. Зато